

**М. К. САРБЕЎСКИ ПРА МОЎНЫЯ СРОДКІ ДОСЦІПУ:
ПАНЯЦЦІ ІРАНІЧНАГА ПЕРАЙМЕНАВАННЯ І АМАНІМІІ
Ў ЛАЦІНСКІМ ТРАКТАЦЕ «АБ ВАСТРЫНІ І ДОСЦІПЕ»**

1. Сарбеўскі пра агульныя прынцыпы і асобныя сродкі стварэння досціпу. Трактат знакамітага новалацінскага паэта Мацея Казіміра Сарбеўскага (1595–1640) «*De acuto et arguto*» («Аб вастрыні і досціпе») (1619/1623), запісаны падчас лекцый аўтара ў Полацкім езуіцкім калегіуме ў 1626/1627 навучальным годзе, прысвечаны праблеме дасціпнага. Закранаючы гэтую праблему ў кагнітыўным і эстэтычным аспектах, аўтар спрабуе адшукаць універсальныя механізмы стварэння вострых (па змесце) і дасціпных тэкстаў.

Умоўна трактат можна падзяліць на дзве часткі, кожная з якіх адпавядае адной з двух тэм, заяўленых у загаловку. У раздзелах I–V Сарбеўскі вядзе гаворку *de acuto* («пра вастрыню») – феномен вострага, парадаксальнага сфармулявання думак, якое выклікае ў чытача здзіўленне (*admiratio*) і задавальненне (*delectatio*).

Другая частка трактата пачынаецца з VI раздзела, дзе аўтар тлумачыць, чым адрозніваецца *acutum* і *argutum* («досціп»). На яго думку, *argutia* («досціп») (сінонім для тэрміна *argutum*; *argutum* выкарыстоўваецца толькі ў назве трактата) можна назваць *вастрынёй* толькі «ў шырокім сэнсе і ў няўласным значэнні», ён «як бы пусты і парожні, гэта хутчэй нейкая паверхня і абалонка вастрыні, якая хоць і пазбаўлена самога спалучэння супрацьлегласцяў (*nexo contrarium*), аднак утрымлівае нейкую гульню словаў (*lusus verborum*), анамінацыю, традукцыю, паранамасію, камплексію, кандуплікацыю, дыз’юнкцыю і іншыя фігуры словаў і думак (*figuras verborum et sententiarum*)» (трактат Сарбеўскага цытуецца па выданні [3], у дужках пасля цытаты прыводзіцца нумар старонкі і радка: 15; 25–29). У адрозненне ад *acutum*, якая з’яўляецца дзякуючы дасціпнаму падбору аргументаў, *argutia* паўстае як вынік слоўнай гульні ў плане выражэння. У раздзеле VII Сарбеўскі прапануе трынаццаць спосабаў адшукання *argutia*, заснаваных на гульні слоў (*lusus verborum*). За аўтарскімі назвамі спосабаў (этымалагічны, арыфметычны, геаграфічны, прасадычны, сафістычны, наменклатар, паэтычны, граматычны, алфавітны, анаграматычны, тропавы, рытарычны, аратарскі) стаіць асэнсаванне такіх з’яў мовы, як аманімія, іронія, паранамазія, аксюмаран, анаграма, алітэрацыя.

2. Іранічныя перайменаванні: лац. *nomenclator* эпохі барока.

Назва спосабу адшукання досціпу *nomenclator* узыходзіць да назову раба ў Старажытным Рыме, абавязкам якога было ведаць і абвясчаць імёны рабоў і гасцей у доме [1]. Сарбеўскі дае наступную дэфініцыю спосабу *nomenclator*: «якому-небудзь прадмету прыпісваецца (*attribuitur*) не ўласнае імя (*proprium nomen*), а нейкае іншае: альбо падобнае, альбо непадобнае і зусім далёкае з-за разыходжання ці супадзення нораваў альбо ўчынкаў» (18, 5–7). Як можна зразумець з гэтай дэфініцыі, размова ідзе пра адмысловы тып парафразы альбо эпітэта, які ў рознай ступені можа адпавядаць характарыстыкам прадмета.

Прыведзеныя Сарбеўскім прыклады ілюструюць толькі адну разнавіднасць спосабу *наменклатар*, якой адпавядаюць наступныя словы з дэфініцыі аўтара: «якому-небудзь прадмету прыпісваецца не ўласнае імя, а [...] зусім далёкае (*alienus*–‘чужы, далёкі, недарэчны’)» (18, 5–6). Так, у прыкладзе «*Maecenas atavis edite remigibus*» – ‘О, Меценатце, народжаны продкамі-грабцамі’ парафраза *atavis edite remigibus* мае іранічны сэнс (у азначэнні Сарбеўскага «далёкі, недарэчны»), паколькі сябар імператара Аўгуста і пакравіцель мастацтваў Меценат (памёр у 8 г. да н. э.) паходзіў са знатнага этрускага роду. Іронія падмацоўваецца паранамазіяй: слова *remigibus* – ‘грабцамі’ з’яўляецца паронімам да слова *regibus* – ‘царамі’. Такім чынам, гульня словаў утвараецца дзякуючы іранічнаму азначэнню Мецената як *atavis edite remigibus* (‘народжаны продкамі-грабцамі’), якое ў свядомасці чытача карэліруе з цалкам праўдзівым азначэннем *atavis edite regibus* (‘народжаны продкамі-царамі’).

Другі прыклад спосабу *nomenclator* уяўляе больш складаны выпадак: «*Ut Parcae parcunt, ut luci lumine lucent, ut bellum bellum, sic bona Bona fuit*» – ‘Як Паркі мілуюць, як гай святлом ззяюць, як вайна прыгожая, так і Бона была добрай’. У гэтай эпіграме словы-аманімы *bellum* (‘вайна’), *bellum* (‘прыгожае’) і словы з аманімічнымі каранямі *lucus* (‘гай’), *luceo, ěre* (‘свяціць’), *Parcae* (‘абьякавыя багіні лёсу’), *parco, ěre* (‘мілаваць, берагчы’) утвараюць аксюмаранныя пары. Р. Лахман назвала такое спалучэнне «аманімічным аксюмаранам» [2, ст. 104]. У эпіграме аксюмаранныя пары становяцца часткамі параўнання, якое дазваляе пераносіць іх семантычныя адносіны і на аманімічную пару *Bona* – ‘імя польскай каралевы’, *bona* – ‘добрая’. На нашу думку, спалучэнне *Bona* – *bona* нельга назваць

«аманімічным аксюмаранам», гэта хутчэй «аманімічная іронія», бо супрацьлеглае значэнне слоў абумоўлена кантэкстам, а не іх лексічным значэннем.

3. Сафістычныя гульні са знешнім падабенствам знакаў.

Назва сафістычнага спосабу (*modus sophisticus*) узыходзіць да грэцкага слова *sophistēs* ('сафіст'). Сафістамі ў Старажытнай Грэцыі называлі прафесійных настаўнікаў рыторыкі і філасофіі, якія за плату вучылі рабіць моцныя словы слабымі, а слабыя – моцнымі.

Паводле Сарбеўскага, сафістычны спосаб «тычыцца дыялектычных дзеянняў (*dialecticas actiones*) і довадаў (*elenchos*), калі ўжываюцца імёны, якія складаюцца з аднолькавых складоў і літар, аднак маюць дваістае значэнне (*dubiam significationem*) і з'яўляюцца, як гэта называюць логікі, амонімамі (*aequivoca*). З іх падвоянага сэнсу (*ex dubio sensu*) паэт альбо аратар выводзіць нешта такое, што дае чытачу падставу пераносіць (*occasio transferendi*) назву ад аднаго значэння да другога» (17, 21–25)

У азначэнні Сарбеўскага, звяртае на сябе ўвагу, той факт, што аўтар выкарыстоўвае тэрміны логікі (*dialecticas actiones, significatio, aequivoca*). Абапіраючыся на здабыткі логікі, Сарбеўскі асэнсоўвае аманімію як сяміятычную з'яву, дзе «дваістае значэнне» (*dubiam significationem*) становіцца магчымым дзякуючы ідэнтычнасці плана выражэння двух знакаў.

У якасці прыклада сафістычнага спосабу адшукання досціпу Сарбеўскі прыводзіць эпіграму новалацінскага паэта Баўхузія пра «персідскага воіна, які выдаваў сябе за хрысціяніна»: «*Ferebat hoc in ore semper symbolum: // Soli deo honor et gloria*» – 'Ён заўсёды насіў у вуснах такое вызнанне: адзінаму Богу (альбо богу-Сонцу) гонар і слава' (17, 26–27). У гэтым двувершы абыгрываюцца дзве аманімічныя словаформы: *soli* можа быць як *dat. sing.* ад назоўніка *sol, solis* (m) – 'сонца', так і *dat. sing.* ад займеннага прыметніка *solus, a, um* – 'адзіны'.

Паводле Сарбеўскага, дваістасці амонімаў не дастаткова для стварэння досціпу. Паэт альбо аратар павінен так ужыць амонім, каб ён не нейтралізаваўся кантэкстам, і чытач мог пераносіць «назву ад аднаго значэння да другога» (17, 25). Гаворачы ў сучасных тэрмінах, двухсэнсоўнасць слова павінна перайсці ў дваістую рэфэрэнцыю. Досціп узнікае за кошт таго, што чытач асэнсоўвае магчымую адпаведнасць аднаго плана выражэння паведамлення

двум планам зместу. Асэнсаванне аманіміі адбываецца з пункту гледжання двупланавасці знака, што дазваляе бачыць у трактаце Сарбеўскага каштоўны помнік для гісторыі лінгвістыкі і семіётыкі.

1. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. М., 2000.
2. *Лахманн Р.* Демонтаж красноречия. Риторическая традиция и понятие поэтического. СПб., 2001.
3. *Sarbiewski M. K.* Wykłady poetyki (Praecepta poetica). Przełożył i opracował Stanisław Skimina. Wrocław-Kraków, 1958.